

Швайко О. Д. Формування мовної компетентності при вивченні топонімів (на прикладі топонімів Житомирської області). – Методичний пошук: Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури. – Житомир: Вид-во: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Випуск дванадцятий. Частина I. – С. 91-97

Формування мовної компетентності при вивченні топонімів (на прикладі топонімів Житомирської області)

У статті розглядається підхід до вивчення топонімів у розділі «Лексикологія» з метою формування мовної компетентності учнів.

Ключові слова: *ономастика, топоніми, компетентність, дослідницький метод.*

Ономастика як наука про власні назви має важливе значення для формування мовної, етнокультурної компетентностей. Однак, як розділ лінгвістики ономастика в школі не вивчається. Звісно, у підручниках міститься надзвичайно багато назв країн, міст, річок, озер, імен, проте їх вивчення відбувається без глибокого аналізу й осмислення.

Не можна не погодитись із твердженням Данилюк О. К., що формування ономастичних знань є важливою складовою в контексті виховання мовної особистості, її мовної здатності, мовотворчості, досконалого володіння мовними навичками й уміннями, сформованості у неї потреб пізнавати мовні явища [2, с. 83].

Одним із важливих завдань сучасної лінгвістичної науки є вивчення становлення й розвитку географічних назв, топонімів. Найменування населених пунктів – унікальне джерело для вивчення мови, етнографії, історії, географії. У назвах поселень можна виявити давно забуту лексику на позначення історичних реалій, понять, а також фонетичні й словотвірні явища. Тому можемо стверджувати, що дослідження власних назв рідного краю є важливою складовою у системі лінгвістичної підготовки та проведенні лінгвокраєзнавчої роботи.

Для вивчення історії будь-якого народу, умов його життя, географічного середовища, розвитку та специфіки його мови велике значення має дослідження й вивчення географічних назв. Першими топонімами ставали звичайні загальні слова: *вода, гора, ліс* і т.д. Пізніше, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були гори, ліси тощо, вони потребували різноманітності назв таких об'єктів. Для цього використовували певні означення, що характеризували ці об'єкти за кольором, величиною, формою. Правильно пояснити ту чи іншу назву,

розкрити її значення та походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо.

Поява топонімів зумовлена необхідністю розрізняти географічні об'єкти в процесі трудової діяльності людей для орієнтації щодо них. Таким чином, топонім – це соціальне явище, яке не просто відображає властивості об'єкта, а подає їх крізь призму людського уявлення про цей об'єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної й духовної культури населення [6].

Вивчення географічних назв як області, так і країни підвищує в учнів значний науковий інтерес, формує мовну компетентність. Топоніми знайомлять нас з особливостями географічного положення місцевості; з характером поверхні, річок і озер, рослинного й тваринного світу; з життям, культурою та побутом народу, його господарською діяльністю; з історичними подіями краю, місцями героїчної боротьби за національну й соціальну незалежність. Географічні назви України є пам'ятками історії народу, історії мови, її родоводу, лексики живої мови.

Актуальність дослідження визначається насамперед соціально-суспільними факторами, оскільки питання найменування й особливо перейменування географічних об'єктів є одним із затребуваних у нашій державі; по-друге, важливістю знань про походження географічних назв, їх зміни в часі, що розширює кругозір учнів, допомагає сформуванню вдумливого, творчого ставлення до фактів мови і стає одним із пріоритетних; важливо також привернути увагу до смислового значення кожного із топонімів, оскільки вони несуть в собі історичні, географічні, культурні відомості про народ; по-четверте, тим, що знайомство з топонімами допомагає учням краще засвоїти програмовий матеріал з української мови і досягнути кращих особистісних, метапредметних і предметних результатів, а учителю дає можливість формувати творчу, всебічно розвинену особистість, яка знає свою історію і вміє оцінити минуле своєї країни [5, с. 221]. Вивчення географічних назв має великий науковий і практичний інтерес, допомагає вирішити питання навчання і виховання школярів засобами рідної мови. Використання текстів топонімічного змісту збагачує словниковий запас учнів, має позитивний вплив на рівень правописних і мовленнєвих умінь і навичок.

Зрозуміло, що основна роль у дослідженні топоніміки відводиться лінгвістиці, оскільки вона є ключем до розуміння й осмислення інформації назви. Лінгвістика знаходить корінь

географічної назви і слово, від якого ця назва утворена, що є основним для топонімічних досліджень. Географія є невіддільним елементом у вивченні змісту топоніма. Насамперед за допомогою географії локалізуються денотати найменувань, оскільки назви населених пунктів, річок, гір – важливий елемент карти. «Одночасно зміст топонімів, пов'язаних з окремими галузями географії, може відігравати певну роль у ретроспективному визначенні тих чи інших типологічних особливостей географічних процесів минулого і їх реконструкції» [5, с. 223]. Топоніміка тісно пов'язана також із соціологією, етнографією, археологією, логікою тощо.

Уведення в навчальний процес етимологічних відомостей про назви країн, міст, сіл, поселень, рік, гір посилить інтерес учнів до навчання, розширить їхній кругозір, збагатить мовлення, виробить навички наукового аналізу, допоможе на основі знайомих місцевих назв краще запам'ятати складний матеріал.

Дуже часто людина задається питаннями, звідки походить та чи інша назва, прізвище, ім'я, чому місто, річка, країна так називаються. Найчастіше пояснити це дуже складно або навіть неможливо, тому що назви ці такі давні, що сприймаються як щось само собою зрозуміле.

Вивчення топонімів у школі, на думку багатьох методистів, повинно базуватися на вирішенні цілого ряду лінгводидактичних завдань у єдиному семантичному просторі. Вони тісно пов'язані з культурою, історією країни і, разом із тим, мають специфічні риси морфемної будови, словозміни, словотвору та орфографії. Саме власні назви дозволяють «познайомити учня з мовною картиною світу». При вивченні топонімів реалізується принцип персоналізації, тобто максимального залучення на уроках мови особистості дитини, її біографічного та мовленнєвого досвіду [1, с. 110]. Найкраще починати вивчення з назви населеного пункту учня, місця народження його батьків, дідусів і бабусь. Такі уроки розвивають спостережливість, допитливість школярів, зацікавлення своїм родоводом, історією рідного краю. Вивченню історичного коріння родини сприятимуть завдання зі створення незвичайних словників: «Топонімічний словник нашої сім'ї», «Легенда мого міста/села». Завдання з ономастики також сприяють засвоєнню теоретичних положень таких розділів мовознавства, як «Морфеміка» та «Словотвір», удосконаленню орфографічних умінь та навичок. З цією метою учням можна запропонувати наступні завдання: виконати морфемний чи словотвірний аналіз слів-топонімів; утворити похідні

прикметники від географічних назв (Корчак + -ськ – корчацький, Миропіль + -ськ – миропільський, Скоморохи+ -ськ – скомороський); прослідкувати правопис складних географічних назв і їх відмінювання. Частина географічних найменувань за своєю будовою є складними. Найчастіше вони утворюються з двох лексем (іменника і прикметника) або ж із двох іменників.

Варто наголосити, що є ойконіми, до складу яких входить іменник і дальший прикметник чи два іменники, пишуться через дефіс. Наприклад: Пулино-Гута, Слобода-Селець, Гута-Юстинівка та ін. Ті географічні назви, які складаються з прикметника та іменника, пишуться окремо і обидва компоненти з великої літери: Нова Рудня, Велика Козара, Ясна Поляна та ін.

Ось тому буде доцільним використовувати дослідницький метод при вивченні топонімів, який буде пов'язаний не лише з українською мовою, а й комплексом інших предметів. Це покаже взаємозв'язок усіх предметів та їх необхідність у сукупному вивченні. За аналогією до вивчення теми «Література рідного краю», учням можна запропонувати провести дослідження «Яку таїну несе назва села/міста» (на прикладі назв населених пунктів рідного району чи області). Дослідження може бути тривалим і таким чином учні застосовуватимуть і поглиблюватимуть не лише знання з різних предметів, а й власні міркування. Презентація досліджень може призводити до дискусій, спільних обговорень зі всіма учнями класу.

Праці можуть подаватися як словникові статті, у яких пропонуватимуться різні версії походження тої чи іншої назви, базовані на історичних довідках, фольклорних легендах, словотвірних розборах.

Калинівка (Житомир. р-н) – похідне на -к(а) від якогось мікротопоніма з першим компонентом Калиновий, -а, -е або на -івк(а) від Калина / калина. М. П. Янко вважає, що назва походить від калина – рід кущів чи невеликих дерев із родини жимолостевих; росте на вологих місцях по берегах річок по всій Україні. Утворення за допомогою суфікса -івк(а). Ю. М. Кругляк стверджує, що «за історичними джерелами топонім походить від прізвища польського магната Калиновського, який після Люблінської унії загарбав тутешні землі

Кодня (Житомир. р-н) – містечко під назвою Кодеденград уперше згадується в писемних джерелах 1301 р. спочатку воно знаходилося у складі Литовського князівства (1362 р.), а після його об'єднання з Польщею в 1569 р. – у складі Речі Посполитої. У цей час Кодня належала знатному литовському княжому роду

Сопігу. У 1768 р. в Холодному Яру поблизу Чигирини почалося народне повстання запорожців і гайдамаків під керівництвом Максима Залізняка та Івана Гонти, що отримало назву «Коліїщина». Тут стратили близько 300 учасників Коліїщини, і село стало символом скорботи й пам'яті про волелюбних і непокірних синів українського народу. Етимологія назви є не визначеною. Можемо лише припустити, що назва походить: 1) від давнього розмовного чоловічого імені Кода, співвідносного з офіційними іменами на зразок Кикодим, Костадим; 2) на думку К. Римута, прізвище Кода може походити й від співзвучної назви птаха. Отже, утворена від основи код- за допомогою суфікса -н(я).

Сінгури (Житомир. р-н) – існує легенда, що територія, де зараз розташоване село, належала польському графу Гури. Там же проживав і його син, який був дуже заможний і перед смертю всі свої скарби заховав неподалік свого маєтку – у лісах. Усіх, хто брав у цьому участь, було поховано на тому ж місці. Із тих часів селище назвали Син Гури. Але за часів радянської влади назва дещо змінилася і набула вигляду Сінгури (зрощення). В. Б. Стецюк висловив цікаву думку про походження назви села Шенгури, що недалеко від Кобеляків Полтавської області. Її можна пов'язувати не тільки з курдським *şingari* 'гарний' або з афганським *şengara* 'дівчина, яка втекла, щоб одружитися з коханим', але навіть з іншими подібними словами в тюркських і фінно-угорських мовах.

Скоморохи (Житомир. р-н) – онім мотивований назвою давньої професії, роду занять (скоморох у формі множини, де флексія -и виконує роль словотворчого засобу). Скоморохи – професійні мандрівні співці й актори (лицедії), учасники свят, обрядів, ігор. Скоморохи вперше згадані в літописах Київської Русі 1068 р. і зображені на фресках Софійського собору в Києві, датованих 1037 р. Скоморохи («веселі люди») розважали народні маси співом, дотепами, музикою, танцями, драматичними сценками, акробатикою, дресированими тваринами, користуючись у виступах масками (машкари) та втягуючи в гру глядачів. Скоморохи прославляли земні радощі, протиставляючи їх аскезі, чим викликали вороже ставлення до себе церковної і світської влади. Деякі традиції скоморохів перебравли придворні блазні, штукарі при дворах вельмож. Існує легенда, що це село було подароване князем придворному актору-скомороху за особливі заслуги. В іншому варіанті вказується, ніби це було поселення знахарів і скоморохів; коли на Русі запровадили християнство, то саме сюди втікали переслідувані скоморохи, котрі не прийняли віри. Згадка про

скоморохів збереглася в численних топографічних назвах Скоморохи, Скоморошки, Скомороше, Нові Скоморохи.

Врублівка (Романів. р-н): імовірно, назва мотивована апелятивами: 1) рубель 'грошова одиниця' < рублевъ (Гринчишин, II, 305); 2) рубель 'російська грошова одиниця, жердина, за допомогою якої прив'язується сіно на возі, пристосування для качання білизни' (Аркушин, II, 130). За переказами старих жителів села (Паренюка Павла і Олексіюка Дмитра) село називалося Рубльовка. Під час нашествия монголо-татар село було знищене, а жителі втекли в ліс. Після того як загроза збоку кочівників минула, жителі почали повертатись назад й оселятися на один кілометр на північ від місця старого поселення. Люди почали рубати ліс і будувати хати (звідси й утворилася назва, від слова 'рубати', 'врубуватись').

Як стверджує Омельчук С. А., дослідницький метод формує різні аспекти творчої діяльності учня, що становить один з елементів його досвіду, сприяє творчому засвоєнню знань, тобто вчить використовувати здобуті знання для розв'язання проблемних завдань і здобувати нові в результаті такого розв'язання [4, с. 9].

Топоніміка має дуже цінний матеріал для роботи з географічними назвами: особливості топонімів у чужому й своєму мовному середовищі, їх функціонування в усній і писемній мові, доля іншомовних за походженням назв на території, повністю освоєній іншою мовою.

Вправи і завдання, які маємо добирати для вивчення топонімів, повинні бути спрямовані не лише на визначення етимології слова, орфографії, а й на їхню комунікативну спрямованість, що є основною вимогою до проведення уроку української мови в старших класах.

Учитель повинен акцентувати увагу на необхідності визначення для учнів завдань за межами навчальної діяльності, бо це орієнтує їх на реальні життєві дії, вчить аналітичному мисленню, розвитку комунікативних умінь при висловленні власної думки. Ефективність у такому навчанні забезпечує дослідницький метод, який містить мотиваційний, пізнавальний, інтелектуально-логічний та інтелектуально-евристичний компоненти [4, с. 10].

В статъе рассматривается поход к изучению топонимов в разделе «Лексикология» с целью формирования языковой компетентности учеников.

Ключевые слова: ономастика, топонимы, компетентность, исследовательский метод.

Formation of language competence while studying toponyms (by the example of toponyms of Zhytomyr oblast)

The article focuses on the approach to studying toponyms in the section “Lexicology” aimed at formation of language competence of students.

Key words: *onomatology, toponyms, competence, research method.*

Використана література:

1. Воляннюк І. Актуальність вивчення ономастики в школі / І. Воляннюк // Нова педагогічна думка. – 2014. – № 2. – С. 109-111.
2. Данилюк О. К. Вивчення ономастики майбутніми вчителями початкової школи / О. Данилюк // Педагогические науки. – 2013. – Т. 21. – С. 83-85.
3. Омельчук С. Дослідницький метод у навчанні української мови / С. Омельчук // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 2. – С. 7-10.
4. Подлевська Н. Вивчення топонімів на уроках української мови старшокласниками у профільній школі / Н. Подлевська // [Актуальні проблеми філології та перекладознавства](#). – 2013. – Вип. 6 (2). – С. 220-228.
5. Таранова Наталя. Основні етапи розвитку топонімії як науки / Н. Таранова // <http://ukrtur.narod.ru/personalii/ukrgeo/t/taranova/statti/osetroz/osetroztop>